

Gyáni Gábor

Helytörténet és országtörténet: kapcsolatuk alakulása

A város- és falubiográfiák hőskora

Mire való a helytörténetírás?¹ A kérdésre adható felelet attól függően lehet más és más, hogy honnan, milyen irányból közelítünk tárgyunkhoz. Ha a helytörténetírás által rendszerint betöltött funkciót tekintjük, akkor bizton kijelenthető: a helytörténetírás a helyi értelmiség, főként a történelemtanárok, a muzeológusok, a levéltárosok, és olykor az amatőr történetbúvárok hobbiája, amely főként a lokálpatriotizmus megteremtésére és ápolására irányul. Egy ennél prózaibb magyarázat szerint a helytörténet művelése a helyhatóságok, a városi és községi önkormányzatok (1989 előtt a tanácsok) által finanszírozott helyi kutatómunka, amely leginkább monográfiákban (város- és falubiográfiában) és reprezentatív kiadványokban ölt testet. Nem város egy adott település, tartja a (hivatalos és nem hivatalos) közvélekedés, ha nem szól a múltjáról egy vastag, jószerivel többkötetes, és lehetőleg reprezentatív kiállítású történeti monográfia. 1990 előtt a népesebb vidéki városok szinte vetélkedtek egymással, hogy melyikük képes hosszabb, a legtöbb kötetet számláló városbiográfiát irattatni a településről. Ezt a „versenyt” – legalábbis részben – Debrecen nyerte meg hétkötetes vállalkozásával. Az első öt kötet foglalta magába a szorosan vett várostörténeti elbeszélést, melyhez hatodik kötetként a Mutatók, hetedikként pedig a bibliográfiai összeállítás járult.² Egy effajta tekintélyes tudományos vállalkozás ugyanakkor számtalan szerzőt (a számuk kötetenként többnyire öt és tíz között alakult az adott esetben) és az egész vállalkozást szervező és felügyelő szerkesztőséget követel. A debreceni projekt esetében egy külön főszerkesztő, Orosz István tartotta kézben a vállalkozást, melynek elkészülte közel két évtizedet igényelt, és a szorosan

1 Az itt következő gondolatmenet több korábbi írásomból is merít: Gyáni Gábor: *A helytörténetírás jelentőségéről*. Honismeret, 1990/1. 3–6.; Uő: *Történelemszdiskurzusok*. L'Harmattan, Bp., 2002. 59–77.

2 Szendrey István, szerk.: *Debrecen története 1693-ig*. 1. köt. Debrecen, 1984; Rácz István, szerk.: *Debrecen története 1693–1849*. 2. köt. Debrecen, 1981; Gunst Péter, szerk.: *Debrecen története 1849–1919*. 3. köt. Debrecen, 1997; Tokody Gyula, szerk.: *Debrecen története 1919–1944*. 4. köt. Debrecen, 1997; Veress Géza, szerk.: *Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből*. 5. köt. Debrecen, 1997; Bényei Miklós, szerk.: *Debrecen története 1–5. kötet: Mutatók*. 6. köt. Debrecen, 2000; Bényei Miklós, összeáll. és szerk.: *Debrecen helytörténeti irodalma*. Válogatott bibliográfia. 7. köt. Debrecen, 2002.

vett várostörténeti elbeszélés pedig 2613 oldalt tett ki. Nem csoda, ha egy ilyen méretű történeti elbeszéléstől senki sem várhatja el a lokálpatriotizmust élesztő funkció betöltését, hiszen ki olvassa el a több ezer, tudományos szöveggel teli oldalt. Ezért is határozott úgy a szintén meglehetősen hosszúra sikeredett, négy kötetbe foglalt, 3634 oldalas (!) Szeged várostörténeti monográfia³ egyik szerzője, a történész-levéltáros Blazovich László, hogy 317 oldalon összefoglalja a város úgymond rövid történetét.⁴ A kötet előszavát jegyző Tandi Lajos meg is jegyzi: „*Arra hamar rájöttünk, hogy a Szeged történetének vaskos köteteit nem forgathatják mindennap se tanárok, se diákok, de olykor még a szorgos lokálpatrióták sem. S azt is felismertük: szükség lehet egy, a középiskolákban használható – tanárnak, diáknak egyformán kézhez álló – helytörténeti ismertető munkára.*”⁵

A fentiekhez sokban hasonló indítékok hatottak akkor is, amikor hárman együtt írtunk egy „rövid” Budapest-történetet azért, hogy ne kizárólag a Budapest története akadémiai vállalkozás szóljon fővárosunk múltjáról.⁶ Ez utóbbi módfelett terjedelmes kötetei (pusztán a negyedik kötet 809 oldalt tesz ki) aligha jutnak el a szélesebb olvasóközönséghez.⁷ Persze más módon is meg lehet szólaltatni a város történeti múltját, például lexikon formájában, vagy az ún. krónika műfajában.⁸ Az utóbbiakat is hivatásos kutatók írják, a rangos várostörténeti biográfiákat pedig többnyire (vidéki) egyetemi, olykor akadémiai történészek jegyzik. Ebben az esetben azonban nem kimondottan helytörténeti, a lokálpatriotizmus ügyét szolgálni hivatott, hanem a tudományos történetírás szája-íze szerint elképzelt helyi történet megírása a szerzők célja. Nem odázhatjuk tovább ezek után, hogy közelebről szemügyre vegyük a helytörténetírásnak az akadémiai történetíráshoz fűződő – időben változó – viszonyát.

A helytörténetírás mint afféle bedolgozó

Milyen képet alkot magának az akadémiai történetírás a helytörténetről, beleértve a várostörténetet is? Olyat, amely – a történeti tudás hierarchiájának megfelelő módon – élesen elválasztja egymástól a nagy, az országos, tehát a nem-

3 Kristó Gyula, szerk.: *Szeged története* 1. Somogyi Könyvtár, Szeged, 1983; Farkas József, szerk.: *Szeged története* 2. Somogyi Könyvtár, Szeged, 1985; Gaál Endre, szerk.: *Szeged története* 3/1–2. Somogyi Könyvtár, Szeged, 1991; Kristó Gyula, szerk.: *Szeged története* 4. Somogyi Könyvtár, Szeged, 1994.

4 Blazovich László: *Szeged rövid története*. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged 2005.

5 Uo. 4.

6 Bácskai Vera–Gyáni Gábor–Kubinyi András: *Budapest története a kezdetektől 1945-ig*. BFL, Bp., 2000; ugyanebben a műfajban ld. még: Gerő András–Poór János, szerk.: *Budapest-történet*. Budapesti Negyed, 20–21. szám, 1998, Nyár–Ősz.

7 Gerevich László, szerk.: *Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig*. Akadémiai, Bp., 1973; Gerevich László–Kosáry Domokos, szerk.: *Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején*. Akadémiai, Bp., 1973; Kosáry Domokos, szerk.: *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig*. Akadémiai, Bp., 1975; Vörös Károly, szerk.: *Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig*. Akadémiai, Bp., 1978; Horváth Miklós, szerk.: *Budapest története a forradalmak korától a felszabadulásig*. Akadémiai, Bp., 1980.

8 Berza László, főszerk.: *Budapest lexikon* I–II. köt. Akadémiai, Bp., 1993; Bart István, szerk.: *Budapest krónikája a kezdetektől napjainkig*. Corvina, Bp., 2007.

zeti történetet és a helytörténetet. A helytörténetírást egyébként pozitív módon megítélő Vörös Károly, aki az 1970-es és 1980-as években a helytörténetírás szuperlektoraként minisztériumi felhatalmazással gyakorolta a hazai helytörténetírás felett a szakmai felügyeletet, így adott hangot ezen közkeletű elképzelésnek. A helytörténetírást a makro- vagy országos történettől megkülönbözteti, hogy egyfajta munkamegosztás eredményeként az országos történet fogalmi rendjével egyeztetendő (neki megfeleltetendő) mikroszintű (de nem mikrotörténeti!) tudással szolgál. Ebből ered a helytörténetírás megannyi specifikuma. *„A helytörténeti kutatás az országos szinten végzett történész munkával szemben három nagy előnyt kínál a vállalkozónak. Azt, hogy természetes, jól körülhatárolt, szerves, de kisebb közösséget vizsgálhat. [...] Ebből következik a munka második előnye: a szerves közeget a legkomplexebb módon megközelíteni [...] a teljesség lehetőségével. Végül harmadik lehetőségként a szerves közösség komplex megközelítése igen mély analízist tesz lehetővé, [...] amely az országos méretekben kutató történész számára soha nem lesz megoldható.”*⁹

Tévedés ne essék: Vörös szerint a helytörténetírás a történeti tudásnak nem alacsonyabb rendű formája, különösen, ha jól és szakszerűen művelik, mivel *„az általános törvényszerűségek helyi érvényesülésének feltárásához”* járul hozzá a maga módján. Amikor azonban Vörös tisztázni próbálja, hogy miben rejlik a helytörténetírás ezen becses hozadéka, akkor meglehetősen homályosan fogalmaz. *„A helytörténetírás feladatának nem az országos történet kategóriáinak egyszerű és mechanikus alkalmazását tartjuk egy kisközösség életére, hanem inkább az ennek elemzése alapján kibontakozó kép egyeztetését az országos történet kategóriáival.”*¹⁰ S milyen fogalmi bázison, milyen kategoriális alapokon végezhető és végzendő el vajon egy adott helyi „szerves közösség” kívánatos analízise, ha nem a makrotörténetből levonható szemléleti keretek adják ehhez a kiindulópontot? Vörös posztulátuma szerint nem a magasabb szintről elindulva kell a helyit kutatni, bár valamiképpen mégiscsak egyeztetni kell a helyi történetből leszűrt eredményeket az általános fogalmával. S mit jelent vajon ez a fogalmi egyeztetés? Arra gondol vajon Vörös, hogy ennek nyomán derülhet csupán fény az általános és a helyi azonosságára, netán kettőjük különbségére? S miért fontos mindez, mi következik belőle az országos- és makrotörténetre, valamint a helyire nézve? Az a felelet adható csupán ezekre a kérdésekre, amit Vöröstől hiába várunk, mely szerint a helyi mégiscsak alárendelt minőséget képvisel a nemzeti történet síkján absztrahált történeti tudásban megnyilatkozó általánoshoz képest, jóllehet a helytörténet annál *„mélyebb szintű munkát tesz lehetővé – sőt kötelezővé”*.¹¹ Viszont az előírt egyeztetés alkalmazkodást követel tőle ahhoz, hogy érvényes történeti tudásként önmagában is megálljon a talpán.

Erősen kétlem, hogy ma minden további nélkül magunkévá tehetjük a helytörténet és az országos történet így definiált kettősségének a Vörös által némileg

9 Vörös Károly: *A helytörténeti kutatásról*. Valóság, 1972/2. 45. Megjegyzem: Vörös lektori helybenhagyása nélkül nem jelenhetett meg ez időben helytörténeti munka Magyarországon.

10 Uo.

11 Uo.

módosított (enyhített) elvét. Kérdés ugyanis, hogy mennyire vizsgálható mélyebben az állam története, a konvencionális történetírás kizárólagos referenciája, ha a benne elmerülő historikus olykor az elemi, vagyis a helyi történések szintjére ereszkedik le, elhagyva ezzel az állami hatalom centrumából feltáruuló holisztikus szemléleti horizontot? Vitathatatlanul csak nemleges felelet adható erre a kérdésre. Vörös Károly sem feltétlenül így gondolja persze a dolgot, hanem arról kíván itt értekezni, hogy a helyi társadalom történetét árnyalt módon elbeszélő helytörténet érdemben járulhat(na) hozzá az általános törvényszerűségek helyi érvényesülésének a feltáráshoz. Ezt állítva akaratlanul is kitart azonban a történeti valóság helyi és általános szintjei között tételezni szokott hierarchia elve mellett. Ráadásul Vörös implicite azt sugallja, hogy az országos történettel egyeztetett helytörténet lehetséges hozzájárulása az általános tudáshoz csak a társadalom- és mentalitástörténet esetében képzelhető el. Márpedig a struktúratörténet felívelése óta közhelyszámba megy, hogy az ún. társadalomtörténeti tudás legfőbb, olykor egyenesen kizárólagos forrása éppenséggel a helyi szintű vizsgálódásokban rejlik; mindaz, amit ebben a körben vizsgálódva megtudhatunk a múlttól, nem csupán kiegészíti vagy színezi a nagyobb egységekre szabott, rendszerint a nemzeti történet fogalmában elgondolt történeti (össz)képet, hanem maga teremti meg a múlt történeti képét.¹²

A helytörténet ez utóbbi fogalmának a mélyén, többek közt, a történelem térbeliesítése bújik meg, nevezetesen, hogy „a gazdaságnak, a társadalomnak, a kultúrának egyaránt van térszerkezete [...és ezek a] különböző térszerkezetek, különböző területi egységek [...] nemcsak méreteikben, határaikban, hanem tartalmukban és tulajdonságaikban is eltérhetnek egymástól, annak ellenére, hogy alapelemeik (család, háztartás, üzem) gyakran azonosak, illetve egymással egybeesők”.¹³

Hol és miben tér el ez utóbbi megközelítés Vörös Károly idézett, a helytörténetnek a makrotörténettel való egyeztetését előíró (jóllehet megengedő) koncepciójától? A struktúra- és társadalomtörténet sugalmazása szerint a helyi kutatás a lokalitást nem az általánosság konkrét színtereinek egyikeként idézi fel, hogy a szerves helyi közösség megtestesülését lássa benne, amely lehetővé teszi, sőt szinte kiköveteli ennek a magába zárt entitásnak a komplex vizsgálatát. A problémaközpontú helytörténetírás a lokalitást nem önnön teljességében, hanem csupán egyes megnyilatkozásaiban helyezi górcső alá azzal együtt, hogy a lehetséges és tényleges összehasonlító perspektívát mindig szem előtt tartva választ igyekszik adni egy sor általános, ha nem is feltétlenül az országos, a nemzeti makrotörténet szempontjából releváns kérdésre.¹⁴ A helyi nem feltétlenül egy adott konkrét

12 Bővebben és régebben kifejtve: Gyáni Gábor: *Helytörténet, várostörténet és regionális kutatások új megvilágításban*. Herczeg Mihály–Szemenyei Sarolta–Szigeti János, szerk.: *Vásárhelyi tanulmányok IX*. Helytörténeti dolgozatok. Hódmezővásárhely, 1979. 5–16.

13 Faragó Tamás: *Településtörténet, történeti táj, történeti térbeliség*. (Kísérlet egy 18. századi monografikus jellegű regionális kutatás tervezése során keletkezett kérdőjelek megválaszolására) (1984). In: *Uő: Tér és idő – család és történelem*. Társadalomtörténeti tanulmányok (1976–1992). Bíbor, Miskolc, 1999. 26.

14 A megfogalmazás mikrotörténet-írással összefüggő különös jelentőségére ld. Szijártó M. István: *A történész mikroszkópja*. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata. L'Harmattan, Bp., 2014. 241.

települési egység (falu, tanyavidék, város) és/vagy közigazgatási egység (az előbbieken túl a megye, a néprajzi régió), hanem az ún. történeti táj, mely utóbbit az élet legkülönbözőbb vetületeiben egyaránt érvényes, de csak helyi vizsgálattal kideríthető szabályszerűségek térbeli rendjéből (eloszlásából) lehet rekonstruálni. Ennek megfelelően külön beszélhetünk gazdálkodási, a demográfiai viselkedést illető, vagy a társadalmi szokásokban tetten érhető „helyi” megnyilvánulásokról, amelyek nem feltétlenül alkotnak egymással összefüggő, zárt rendszert, olyat, melyre bátran alkalmazhatnánk a „szerves” közösség fogalmát. Ha ki lehet egyáltalán mutatni a dolgok bármilyen közös belső logikáját, az semmiképp sem abszolutizálható. A történeti táj fogalma ténylegesen nem, vagy véletlenszerűen esik csupán egybe valamely együtt élő közösséggel (településformával), közigazgatási-hatalmi szervezeti egységgel (megye, kerület, járás, uradalom, tanyavilág).

A helytörténetírás ekként körülírt fogalma nem az országtörténet szintje alatt, sokkal inkább amellet állóként, sőt olykor azt helyettesítőként határozza meg a lokalitásra irányuló történeti és kutatói érdeklődést. Ma már idehaza sem számít újdonságnak az alulról felfelé haladva építkező, helyi közösségtanulmányokat (community studies) eredményező történeti (és néprajzi, történeti antropológiai) kutatás. Az akadémiai vállalkozás keretében készült társadalomnéprajzi szintézis is teret adott a vele való kísérletezésnek. A Szilágyi Miklós által szervezett és az általa egybefogott, a tizenegy falusi és mezővárosi vizsgálatot felölelő esettanulmány-sorozatban az összehasonlíthatóságot, a közös vagy eltérő mintázat azonosítását az egységes, de nem valamely „országossal” egyeztetett szempontrendszer és tematika látszott garantálni. További fontos cél volt, hogy „konkrét, ám modellértékű példák segítségével mutassa be minden szerző – a csak elnagyolt vázlatra elegendő terjedelemben, de »monografikus« szemlélettel – az általa alaposan ismert település társadalmának belső szervezetét és működését”.¹⁵ Ezen az úton-módon is elkerülhető tehát a kutatási eredményeit az országos történettel kényszerűen egyeztető konvencionális helytörténetírás Vörös által javasolt gyakorlata.¹⁶

A helytörténet az „amatörizmus” fellegvára

Hogyan és miért alakult ki a munkamegosztásnak ez a módja az országos történet- és a helytörténetírás között? A modern akadémiai történetírás nemzeti tudományként szökkent szárba szerte Európában a 19. század folyamán. Hazánk sem számított kivételnek e téren. A hamisítatlanul nemzeti tudományként színre lépő történetírás azon nyomban politikai célok szolgálatába szegődött azáltal, hogy felkarolta a nemzetállam-építés ügyét.¹⁷ Ezzel pedig szorosán együtt járt,

15 Szilágyi Miklós: Bevezetés. In: Paládi-Kovács Attila, főszerk.: *Társadalom*. Magyar Néprajz 8. köt. Akadémiai, Bp., 2000. 873. Az esettanulmányoknak helyet adó főfejezet címe: Falu, város – helyi társadalom.

16 Ez irányba mutató további kutatási törekvésként említhető: Horváth Gergely Krisztián: *Vidék egy agrártársadalomban? A rurális társadalomtörténet lehetőségei*. In: Pap József-Tóth Árpád, szerk.: *Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon. Rendi társadalom – polgári társadalom* 28. HIK, Bp., 2016. 11–28.

17 Stefan Berger with Christoph Conrad: *The Past as History. National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2015; Gyáni Gábor: *Profesz-*

hogy kezdettől, mindenesetre a hazai akadémiai történetírás 1867-es intézményesülésétől, a Magyar Történelmi Társulat megalakulásától és a Századok megjelenésétől fogva nyilvánvaló különbséget tettek az országos történet és a helytörténet között. „Az utóbbiakat a szakma [...] több évtizeden át [...] alacsony színvonalú, partikuláris, sőt provinciális alkotásoknak tekintette, melyek nem sorolhatók a tudományos művek közé, legfeljebb egyes adataik hasznosíthatók.”¹⁸ Vonyó ezt azzal magyarázza, hogy a helytörténet művelői zömében amatőr, műkedvelő, lokálpatrióta tollforgatókból rekrutálódtak. Valójában a szorosán vett akadémiai történetírás sem kizárólag csak professzionális tudósokból állt még akkoriban, hiszen úgyszólván senki sem esett át közülük a szakmai szocializáció folyamatán, amely egyetemi történetész képzettséget és a szakszerű történeti diskurzus művelésében való bizonyított jártasságot kíván és feltételez. A magát professzionálisnak valló akadémiai történetírás kezdetben, az 1880-as évekig bizonyosan, úgy és azzal tett szert a szakszerű tudományosság magának vindikált jogcímére, hogy kizárólag a nemzeti történelem kutatását és elbeszélését kultiválta, amit azonban felruházott a szakszerűség fogalmával; aki nem azt művelte, az ab ovo amatőrnek és dilettánsnak minősült, ennél fogva a helytörténetírás a maga egészében kívül rekedt a tudományosság ekként meghúzott határain. Annál könnyebben megtehették ezt az akkori „akadémikus” történészek, akik maguk sem feltétlenül értették még a szakszerű történetírás minden mesterségbeli csínját, mert a nemzetépítés lázában égő állam és társadalom sem értékelte sokra a szubnacionális történeti tudatot, és a neki megfelelő tudásanyagot.

A helytörténet relevanciája kezdetben a városi hely kapcsán világított ki csupán, mivel a számában gyorsan növekvő városi népesség, benne a polgársággal és középosztállyal, valamint a proletariátussal a modern európai társadalmak jellegzetes társadalmi alkotóelemeként maga is igényt kezdett formálni a sajátjának is tudott (nemzeti) történeti öntudatra. A modern városi polgárság identitáskeresési vágya és törekvése jutott ebben kifejezésre: minél történelmibbnek tüntette fel magát valamely népcsoport vagy közösség, annál több elismertséget vívhatott ki magának a mérvadó közvélemény részéről. Ez rejlett a honi városbiográfia-írás első aranykorának a mélyén is, amely idehaza a 19. század végén, a 20. század elején tetőzött. Ezekben az évtizedekben szinte minden valamirevaló városnak, Európában és Magyarországon egyaránt, megírták a történetét, melyek szerzői rendszerint a helybéli értelmiségből kerültek ki, és jellemző módon, egyszemélyben végezték el az említett feladatot, hogy az „ősidőktől” kezdve nyomon kövessék az adott település írásos forrásokkal alátámasztott múltját, eljutva az akkori közelmúltig (többnyire 1848-ig).

A szabad királyi városoknak és az 1870 után törvényhatósági joggal felruházott többi városnak, közöttük számos alföldi paraszti mezővárosnak a múltja került ez alkalommal terítékre. Jól mutatja ez, hogy milyen élénk lehetett körük-

szocializáció és nemzeti öntudat. A Századok első éve. Századok, 2016/5. 1103–1116.; Uő: A nemzet mint tudomány – a nemzeti tudomány. In: Cieger András–Varga Bálint, szerk.: Tudomány és művészet a magyar nemzetépítés szolgálatában. Szöveggyűjtemény. MTA BTK TTI, Bp., 2017. 13–19.

18 Vonyó József: A vidék története, a helytörténet a Századok hasábjain (1867–2016). Századok, 2016/5. 1117.

ben a nem csupán a nemzeti, hanem a városi lokalitáshoz kötött polgári, akár parasztpolgári (például a debreceni cívis) öntudat historizálásának, történelmi kontextusba helyezésének az igénye. A századfordulón egyre-másra napvilágot látó városbiográfiákat, várostörténeti monográfiákat megrendelőik és finanszírozói, a városi hatóságok és a helyi elíttek a polgár történelmi emlékezete beszédes monumentumainak szánták. Így vallott az ezeket a törekvéseket belülről fűtő ethoszról Éhen Gyula szombathelyi polgármester: *„Nemzeti fejlődésünk géniusza kijelölte az utat, melyen haladnunk kell. S városaink történetének rövid vonásokban való ismertetése hangos intelem, melyszerint (sic!) hazánk jövőndő felvirágzásának legfőbb alapja a városok életerős fejlődésében keresendő.”*¹⁹

A polgárt és a várost történeti kategóriaként nem a politika, az állam (a nemzet, az ország), hanem közvetlenül a gazdaság, a társadalom fogalmi körén belül lehet csupán megragadni. A gyors iramban szárba szökkenő, a városbiográfia műfajában megoldott helytörténettel szükségképpen együtt járt az a fajta egyéniesítő szemléletmód, amely határt húzott a hely- és az országtörténeti narratíva között. Az utóbbi kétségkívül a politika primátusának az elvén nyugodott, a helytörténeti beszédmód ellenben a művelődés, a művelődési viszonyok fogalmát tematizálta nagy előszeretettel. Ebben a minőségében nyomban alá is rendelődött az államtörténetként rögzülő nemzeti történelmi kánonnak. Az egyes települések különálló országtörténeti múltja önmagában rendszerint elégtelen volt ahhoz, hogy szert tegyenek ezáltal valamiféle nemzeti történeti rangra: az időnkénti királyi látogatások, előkelők átvonulása, vagy egy-egy csata alkalmankénti helyszínként folyamatosan nem részesülhettek az országos történeti elbeszélés áldásaiból. Marginalizálódásukat tovább fokozta, hogy a helytörténetírás, amely kezdettől kiszorult az akadémiai tudományosság szűken vett világából, nem ígért komolyan vehető értelmiségi (egyetemi és akadémiai) karriert a terület szorgos művelőinek. Ez a „szakma” már ezért sem válhatott különösebben vonzó foglalatossággá azok számára, akik az alkotó értelmiség intézményes életpályájának a bűvöletében éltek.²⁰

Valójában ugyanabból a narratív eszközkészletből gazdálkodott a helytörténet is, amiből az ország- vagy nemzettörténet: olyan lineáris elbeszélést alkottak az adott hely múltjáról, amelyből a teleológiai mondanivaló sem hiányzott. Abban is kísérteties volt a hasonlóság közöttük, hogy az origo, az eredet megtalálása, és annak bizonyított ősisége volt hivatva megemelni a történetben szereplő hely történeti rangját. Szinte az alapító mítosz erejével hatott minden arról szerzett tudás hogy mikor történt meg a hely „első” – írott forrásokkal (vagy régészeti leletekkel) dokumentálható – meglepedése, és mikortól vált az adott település többé-kevésbé folyamatosan lakott helyé. Ez kivételes jelentőséget kölcsönzött a lokalitás első okleveles említésének, valamint annak is, hogy mely időponttól élvezett a település valamilyen (a király által szavatolt) előjogot (szabad királyi státust, vásártartási jogot).

19 Éhen Gyula: *A modern város*. Szombathely, 1897. Az Előszó első, számozatlan oldala.

20 R. Várkonyi Ágnes: *Szeremlei Sámuel és a mezővárosok történetének historiográfiája*. Századok, 1974/4. 920.

A helytörténet mint helyi történet emancipálódása

A 20. század kezdetétől egyre inkább érlelődött a történetírói paradigmaváltás igénye, amely az *Annales* francia történeti folyóirat körül összegyűlt történészek és társadalomkutatók későbbi munkásságával adott új értelmet a helynek az országos történehez fűződő viszonyát illetően. Erre akkoriban François Simiandnak a francia államtörténet-írást bíráló eszmefuttatása utalt explicit módon. Simiand arra kérte a történészeket, hogy adják fel helytelen beidegződéseiket, azon „törzsi ködképeiket”, melyek szerint a politikatörténet-írás az egyedül legitim történészi beszédmód. „A »politika ködképe«, azaz a politikai tények, háborúk stb. tanulmányozásának túlsúlya, vagy legalábbis az azokkal való szüntelen foglalatosság, amitől ezek az események túlzott jelentőséget kapnak. [...] A politikai tényeket persze nem szabad figyelmen kívül hagyni, de szükséges, hogy azok elveszítések teljesen jogosulatlan kitüntetett szerepüket, amelyet a történetírás egyéb ágainak kutatásaiban is őriznek.”²¹

Némi szerény előzménnyel a háta mögött (Tagányi Károly) idehaza Mályusz Elemér pendítette meg elsőként egy olyan történetírás elvi lehetőségét, amely nem az amatőr helytörténetírás és a professzionális ország- vagy nemzet-történet-írás dualizmusában mozog. Mályusz már kutatói pályája kezdetén, a húszas évek elején javasolta a német „territoriális történetírás” szemléleti gyümölcsötetését magyar földön is.²² Milyen kapcsolatban áll vajon ez a német történetírói gyakorlat a szorosan vett helytörténettel? A voltaképpeni helytörténet, fejtegeti Mályusz, „egy közösség múltja”, a territoriális történelem pedig lefedi azoknak a kisebb-nagyobb területeknek a múltját, ahol „valamely személy vagy testület saját jogánál fogva fejedelmi hatalmat gyakorol, legfejlettebb alakjában pedig szuverén államhatalomnak az alapja”.²³ Mályusz olyan helytörténet művelése érdekében emelt szót ezúttal, amely „mintegy középső helyet foglal el az »Ortsgeschichte« és a »Territorialgeschichte« között”.²⁴ Ezen pedig azt értette Mályusz, hogy nálunk nem a német értelemben vett territoriális történetírásra van égetően nagy szükség, mivel alig két-három, a németekéhez fogható territóriumra akad idehaza pozitív példa a közeli és a távolabbi múltban (Magyarország, Erdély, Horvátország, Szlavónia, a délvidéki Bánság). Sokkal inkább a megyei territóriumokra irányuló helyi kutatások kerülhetnének magyar földön a történetírás napirendjére. Azért sikkadt el korábban – Mályusz szerint – ez a területi fókuszálás, mert a német territóriumoktól eltérően a mi megyéink sohasem alkottak intakt politikai egységet,

21 François Simiand: *Történeti módszer és társadalomtudomány*. Kritikai tanulmány Lacombe, illetve Seignobos urak újabban megjelent könyveinek apropóján. In: Benda Gyula–Szekeres András, szerk.: *Az Annales*. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata. L'Harmattan – Atelier, Bp., 2007. 71. Ennek a diskurzusváltásnak a körülményeiről bővebben szól: André Burguière: *The Annales School*. An Intellectual History. Trans. Jane Marie Todd. Cornell University Press, Ithaca, 2009. 3–4, 260 (5. jegyzet).

22 Mályusz Elemér: *A helytörténeti kutatás feladatai (1923–1924)*. In: Uő: *Klió szolgálatában*. Válogatott történelmi tanulmányok. Szerk. Soós István. MTA BTK, Bp., 2003. 493–512.

23 Uo. 493.

24 Uo.

lévén, hogy azok „határai politikailag nem szabdalták fel független, külön részekre az országot”. Következésképpen a kizárólagosan a politikatörténet művelésére szakosodott hazai akadémiai történetírás könnyed kézzel átengedhette a területiális történetírást „a vidéken élő autodidakta történetkedvelőknek”. Mályusz a doktori disszertációját is már egy ilyen, mondhatni területiális történetírói műfajban alkotta.²⁵ Ez alapon konstatálja végül történészünk, hogy a helytörténetírás semmiképp sem alacsonyabb rendű foglalatosság, szemben az országtörténet művelésével, sőt: éppen hogy ez jelenti a tudományos történetírás megújításának az egyik legfőbb zálogát. „Politikai történetírásunk fundamentumait is [...] a helytörténeti kutatás segítségével kell leraknunk, különben történetírásunk épülete összeomlással fenyeget.”²⁶

Amikor Mályusz végül kidolgozza a népiségtörténetírás fogalmát, és kezdi azt a gyakorlatba is átültetni, nyomban túllép a megyetörténeti szemléleti horizonton,²⁷ hogy immár a falutörténet síkján ragadja meg az akadémiai történetírás előtt ennek során megnyíló páratlan lehetőségeket. Ennek jegyében jelenti ki a húszas évek végén, hogy „egy-egy falu múltjából, valódi történetéből több tanulság vonható le, több általános eredmény állapítható meg az egész magyar nemzetet illetően is, mint egy olyan történeti esemény ismertetéséből, amely csak külsőleg országos fontosságú”.²⁸ Ily értelmű javaslatait a szellemtörténeti szintetizálás akkori kánonjával szembeni heves ellenérzése fűtötte, amely a Hóman Bálint és Szekfű Gyula által ambicionált *Magyar történet* jellegű makrotörténeti szemlélet elutasításával volt egyenértékű. Hasonló gondolati impulzussal szolgált számára az a sajátos nemzetfogalom is, amely az állam történeti múltja helyett a „nép” historikumát helyezte (helyezte volna) a történetírás érdeklődésének homlokterébe. Ezzel a döntő konceptuális váltással, hite szerint, igazibb nemzetteremtő, nemzeti öntudatot fenntartó szerepet vindikálhat magának a történetírás, mint ami a szellemtörténet-írással jár együtt, amely a nagy koreszmék lineáris rendjében találja meg az egyedüli történelemformáló erőt. Mályusz, ezzel szemben, a népben, és nem az államfenntartó elit által képviselt magas kultúrában és politikai akarásban fedezi fel a történelem tényleges mozgatórugóját. Úgy gondolja, hogy a historikus főként ennek a népi-nemzeti entitásnak a történeti felmutatásával járulhat hozzá a nép nemzeti öntudatra ébredéséhez.²⁹ Mindez azonban egy, a mainstream történetírás által birtokba veendő professzionális helytörténetírást kíván, mert egyedül ez kezeskedhet azért, „hogy a népünkben meglevő történeti érzéket megerősíthetjük és kifejleszthetjük”.³⁰

25 Mályusz Elemér: *Turóc megye kialakulása*. Budavári Tudományos Társaság, Bp., 1922.

26 Mályusz Elemér: i. m. (2003) 506.

27 Megjegyzem: a megyetörténet nem Mályusz találmánya, a műfaj már korábban is létezett, jóllehet akkor még nem jelentett a makro-, vagyis az országtörténettel egyenértékű történetírói témát. Varga Bálint: *Vármegyék és történettudományi reprezentáció a dualizmus kori Magyarországon*. Történelmi Szemle, 2014/2. 179–202.

28 Mályusz Elemér: *Falutörténet* (1929). In: Uő. i. m. 517.

29 Bővebben: Gyáni Gábor: *A kánonromboló Mályusz Elemér választásai*. In: Papp Gábor, szerk.: *Konzervatív gondolkodók. Egy akadémiai ülészak előadásai*. Kossuth, Bp., 2016. 215–219.

30 Mályusz Elemér: i. m. (2003) 518.

Ezzel nyomban meg is érkeztünk ahhoz a historiográfiai fejleményhez, ahol a helytörténet és a nemzet- vagy országtörténet közötti munkamegosztást többé nem az alá- és fölérendeltség elve szabja meg: a helytörténet, legyen szó megye-, régió-, város- vagy falutörténetről, itt a makrotörténettel egyenértékű, legalábbis mellérendelt státust foglal(hat) el. A népiségtörténetben ugyanakkor nem a francia Annales, hanem egyes két háború közötti német, a *Volksgeschichte*t idéző történetírói törekvések hazai visszhangját, és egyben önálló megnyilatkozását kell értékelnünk. A második világháborút követően viszont az *Annales* hatására terjedő struktúratörténet-írói áramlatok leheltek új életet a helyi történet addig lebecsült gyakorlatába. A helyi történet – egyes történészek szerint – már nem a provinciális és antikvárius történetírói törekvések melegágya, hanem olyan mikroszintű vizsgálódások kitüntetett terepe, amelyek olykor még az általános történet fogalmi rendszerét is áthatják. Ezeket a historikusokat, ennek megfelelően, nem a hely ún. komplex, hanem annak problémaközpontú (parciális) megközelítése vezeti tehát, amelyből az interlokális összehasonlítás sem feltétlenül hiányzik.

Az *Annales* második nemzedékének egyik meghatározó (gazdaság)történész képviselője, Ernest Labrousse tett sokat azért, hogy meghonosodhasson a történetírásban a regionális léptékű helytörténeti szemlélet. Olyan programot fogalmazott meg a történetírásban Labrousse, amely a kora újkori polgárság nemzetközi keretekben folyó történeti kutatására irányult. Ezt pedig kifejezetten csak regionális léptékben gondolta kivihetőnek. „A polgárt definiálni? Nem értenék egyet a vállalkozással. Látogassunk inkább el hozzá, keressük fel élőhelyén, a városokban ezt az urbánus fajt, és vegyük górcső alá. [...] Veszélyt az jelent, hogy a vizsgálódás kereteit a lehetséges határokhoz képest túl szűkre szabjuk. A legfontosabb tanács ezért az, hogy minél több esetet kell beemlíteni a vizsgálatba. [...] Jöjjön tehát először a vizsgálat! Jöjjön hát a megfigyelés! A meghatározással foglalkozhatunk később is.”³¹ Később így folytatódik a gondolatmenet. „A munkát lehetőleg olyan, behatárolt földrajzi kereteken belül kellene elkezdeni, mint a városok vagy a nagyvárosi negyedek. Nem szabad azonban kizárni a szélesebb körű vizsgálatokat sem, amelyek foglalkozáskategóriákat vagy éppen más jellegű csoportokat [...] tanulmányoznának akár országosan.”³² A gazdaságtörténetet makrosíkon kutató Labrousse³³ a társadalomtörténet-írás kapcsán a helyi mélyfúrásokat tekintette üdvösnek; ez az elgondolása pedig termékeny befogadókra lelt egyes tanítványaiban. Ők voltak azok, akik az 1960-as és 1970-es években sorra megszülető régiótörténeti monográfiáikban – mesterük szándékainak megfelelő – új értelmet adtak a helyinek, midőn az egyes strukturális jelenségekre, a változások feltételezett strukturális okaira (tizenhetedik századi „válság” vagy a tizennyolcadik századi agrárforradalom)

31 Ernest Labrousse: *A nyugat-európai polgárság története (1700–1850)*. In: Benda Gyula–Szerekeres András, szerk.: i. m. 277. Az írás egyébként 1955-ben látott napvilágot.

32 Uo. 279.

33 Vö. Jean-Yves Grenier–Bernard Lepetit: *A kísérletezés szerepe a történettudományban* C.-E. Labrousse kapcsán. In: Benda Gyula–Szerekeres András, szerk.: i. m. 193–221.

vonatkozó általános történelmi megállapításokat revideáltak ennek során.³⁴ A tudatos léptékváltás azt követelte tőlük, hogy ne önnön teljességében (a maga komplex mivoltában), hanem csak néhány probléma kapcsán kerüljön be az adott hely (régio) a történetírói látókörbe; kitűzött céljuk volt, hogy ezzel mintegy teszteljék az általános magyarázatot a helyi kontextus beható ismeretében.³⁵

Goubert régiótörténeti vizsgálódásaiban a népesedés jelenségeinek aprólékos rekonstrukciója került előtérbe, ami korántsem volt a véletlen műve: a francia történeti demográfusok által az 1950-es években kezdeményezett, az anyakönyvek feldolgozásán nyugvó elemi szintű család- és háztartás-rekonstrukciós vizsgálatok készítettek őt erre. Ez a fajta helyi szintű kutatásokra alapozott akadémiai történetírás, amely a cambridge-i historikusok kezén fejlődött tovább és lett idővel széles körben ható nemzetközi historiográfiai áramlattá,³⁶ azzal a lehetőséggel kecsegtetett, hogy legalább egy konkrét téma (pl. a népesedés története) kapcsán értelmét és funkcióját veszti az általános, a makroszintű történeti megközelítés, valamint az ún. helytörténet addigi különállása. Különösen igaz ez az ún. prestatisztikus történeti korok vonatkozásában, ámbar a modern kori állami statisztikai adatszolgáltatás feltételei mellett, a 19. századtól kezdődően – már csupán az anyakönyvek kutathatósági tilalma folytán is – némiképp alábbhagy, olykor el is marad a helyi történet illetően előtérbe helyezése. Mindamellet az országos történet és a helytörténet szokványos különállásának és hierarchikus kapcsolatuknak a helyébe az a helyi, vagyis mikroszintű kutatás lép, amelynek érdemben nincs országos (makro) párja. A történeti demográfia volt e tekintetben az úttörő; annak mint modellnek a szellemi kisugárzása azonban idővel szélesebb körben is érezhetővé vált. Ez a fejlemény mondatta a neves angol középkor történészrel, hogy: „*A helytörténet, természete szerint, szinte mindig társadalomtörténet*”.³⁷

A történeti demográfia mellett, vele párhuzamosan a várostörténet-írás is áttörte a helyi és az országos történet, a mikro- (a mezo-) és a makroszint közötti kínai falat. A magát új várostörténetként (New Urban History) feltüntető áramlat képviselői a történelmi változások mechanizmusait, a strukturális átalakulások belső okait feltárva az általánost sejtető szabályszerűségeket ragadták meg a szorosan vett helyiben. A ki- és bevándorlás, a társadalmi mobilitás vagy a társadalmi átrétegződés, és nem utolsósorban a városokon belül végbemenő szociofizikai mozgások többnyire kvantitatív rekonstrukciója egy bizonyos fizikai helyhez, adott településformához kötött jelenségként szemléltette a „nagy

34 Pierre Goubert: *Local History*. Daedalus, 1971/1. 119, 120–121.

35 Uo. 124. Burguière történetesen Pierre Goubert Beauvaisis régiójára vonatkozó kutatásai kapcsán mutatja be ezt az újfajta „helytörténetírást”. André Burguière: i. m. 116–118.

36 A cambridge-i történeti demográfia első fontos műve: Peter Laslett: *The World We Have Lost*. Methuen and Company Ltd., London, 1965. A nemzetköziesedés folyamatát bemutatja: Kenneth A. Lockridge: *Historical Demography*. In: Charles F. Delzell, ed.: *The Future of History*. Essays in the Vanderbilt University Centennial Symposium. Vanderbilt University Press, Nashville, 1977. 53–64.; Faragó Tamás: *Történeti demográfia*. In: Bódy Zsombor-Ö. Kovács József, szerk.: *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Osiris, Bp., 2006. Különösen 309–335.

37 Rodney Hilton: *Further Dimensions for Local Historians?* Local Historian, 1973/8. 390.

átalakulás” teljes társadalomtörténetét.³⁸ A strukturális történetírás igényeihez (és témaválasztásához) szabott várostörténet-írás említett változata azzal lépett tovább fogalmi síkon, hogy a várost (a helyet) immár nem csupán az érintett társadalmi folyamatok színtereként, hanem azok éltető közegeként vette számba. Ez a belátás pedig a történész számára azt sugallta, hogy a város a maga szociofizikai környezetével amellet, hogy teret ad valaminek, egyszersmind létrehozza a modernként felismerni vélt társadalmi jelenségeket. Ez alapon a strukturális szemléletmóddal átítatott új várostörténeteszek a mobilitásról, mint par excellence városi folyamatról kezdtek beszélni.³⁹ S ezzel mintegy megelőlegezték a későbbi paradigmaváltást, amely újabban mint térbeli fordulat (spatial turn) vált közkeletűvé.⁴⁰

A szintetizálási kényszer, a szinoptikus látásmód igénye továbbra sem csillapodott azonban, ami a mikro- és a makro összehangolására, a kettő integrálására vonatkozó eltérő javaslatokban nyilatkozott meg. Pierre Goubert elgondolása szerint a helyi mélyfúrások diffúz eredményeit monografikus tanulmányok formájában lenne tanácsos rendszerbe foglalni. Meg is jelölte a feladat elvégzésére szerinte legalkalmasabb francia kutatóintézeteket, jóllehet némileg borúlátó volt a munka kivitelezését illetően.⁴¹ Hasonló gondok foglalkoztatták az amerikai új várostörténet egyik alapító atyját, Stephan Thernstromot is, amikor az egyes városi esettanulmányok kumulativitását mérlegelve reális veszélyként említette, hogy a helyi kutatási eredmények többnyire kimerülnek egymás utánzásában. Felettből kívánatos lenne persze, hogy a kvantitatív társadalomtörténeti tanulmányok eredményeit általánosabb érvényű kategóriákba vonhassuk össze (aggregáljuk őket), amely az összehasonlíthatóság talaján biztosítja a megfigyelések kumulativitását. Ugyanakkor egy már előzetesen megállapított mintázat normaként való illetén rögzítése, az a kíváncsalom, hogy az egymást követő egyedi kutatások mind egymáshoz idomuljanak, nem feltétlenül teszi vonzóvá ezt a történetírói gyakorlatot. Miközben roppant fontos az általánosíthatóság érdekében elérendő kumulativitás követelménye a struktúratörténeti beállítottságú történész számára, az ezzel szükségképpen együtt járó mechanikus megismerési eljárás könnyen kiolthatja a történeti kutatásból az innovációt és az eredetiséget, ami az egyedi történelmi minták felismerésében, az ún. idiografikus történetírás művelésében szokott leginkább megnyil-

38 Hasznos áttekintéssel szolgál erről: Stephan Thernstrom: *The New Urban History*. In: Charles F. Delzell, ed.: i. m. 43–51.; Gyáni Gábor: *A várostörténet-írás új irányzata. A New Urban History*. *Történelmi Szemle*, 1978/3–4. 588–601.; Bácskai Vera: *Várostörténet*. In: Bódy Zsombor–Ö. Kovács József, szerk.: i. m. 245–259.

39 Theodore Hershberg: *The New Urban History: Toward an Interdisciplinary History of the City*. In: Uó, ed.: Philadelphia. *Work, Space, Family, and Group Experience in the 19th Century*. Oxford University Press, Oxford, 1981. 20.

40 Simon Gunn–Robert J. Morris, eds.: *Identities in Space: Contested Terrains in the Western City since 1850*. Leicester University Press, Ashgate, 2001; Gyáni Gábor: *Budapest – túl jön és rosszon*. *A nagyvárosi múlt mint tapasztalat*. *Napvilág*, Bp., 2008. 9–21.

41 Pierre Goubert: i. m. 124.

vánulni.⁴² Úgy tűnik, előbb vagy utóbb mégiscsak visszajutunk ahhoz a kezdeti állapothoz, amely a helyiben a partikularitást, az országosban (a nemzetiben) pedig az általánost véli felismerni.

A mikrotörténet új paradigmája

Az előbbiektől merőben különböző perspektívát nyit a mikrotörténet-írás, melynek döntő eszmei forrásai között ott találjuk a kulturális antropológia interpretatív áramlatát. Ez utóbbi tanítása szerint a kutató nem a helyit vizsgálja, hanem helyben kutat. Egész pontosan így szól ez a krédó. „Abszolút képtelenség azt képzelni, hogy nemzeti társadalmak, civilizációk, nagy vallások vagy bármi más lényege leegyszerűsített formában az úgynevezett »tipikus« kisvárosokban és falvakban található meg. Kisvárosokban és falvakban [...] kisvárosi és falusi életet találunk. Ha a helyi, mikroszkopikus kutatások tágabb érvényessége valóban egy ilyen feltételezéstől függne – vagyis attól, hogy a kicsiben a nagyot ragadják meg –, akkor nem is lenne semmilyen érvényük. De persze nem ettől függ. A kutatás helyszíne nem azonos a kutatás tárgyával. Az antropológusok nem falvakat (törzseket, városokat, szomszédságokat...) kutatnak; falvakban kutatnak. Különböző dolgok, különböző helyeken tanulmányozhatók, s bizonyos dolgokat [...] körülhatárolható kis egységekben lehet a legjobban tanulmányozni. De nem a hely teszi, hogy mit tanulmányozunk.”⁴³

Egy ilyen szemléletmód és kutatási stratégia különösen nagy hatással van a mikrotörténet és a történeti antropológia híveire. Giovanni Levi megfogalmazása szerint: „A mikrotörténelem gyakorlata alapvetően a megfigyelés léptékének a lekicsinyítésén, a mikroszkopikus elemzésen s a dokumentációs anyag intenzív vizsgálatán alapul.” Majd hozzáfűzi: „Nem egyszerűen ama tény okainak és velejáróinak feltárásáról van szó, hogy minden társadalmi rendszeren belül különféle dimenziók élnek egymás mellett; más szóval arról, hogy úgy kell átfogó és komplex társadalmi rendszereket leírni, hogy ezenközben ne veszítsük szem elől az egyes egyének társadalmi terét, azaz az embereket és életük helyzetét. Nem arról van szó tehát, hogy a léptéket konceptualizálnánk, mint minden társadalmi rendszer inherens tényezőjét s a társadalmi interakciók kontextusainak [...] fontos jellemzőjét.”⁴⁴ Levi szerint a „mikrotörténelem számára a lépték redukciója analitikus eljárás, amelyet bárhol alkalmazhatunk, függetlenül az elemzett tárgy dimenzióitól”⁴⁵ Magyarán: nem a helyinek, a nagy egésztől (ország, nemzet) élesen elkülönülő partikularitásnak a felderítése a cél, hanem a helyiben jobban megfigyelhető, a lépték lekicsinyítésével mikroszkopikus látványként feltáruuló valóság megragadása. Hiszen a megfigyelés léptékének a „kísérleti leszűkítésével” a mikrotörténelmi kutatás – a

42 Stephan Thernstrom: i. m. 48–49.

43 Clifford Geertz: *Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez*. Ford. Kovács Éva. In: *Uó: Az értelmezés hatalma*. Antropológiai írások. Vál. és összeáll. Niedermüller Péter. Századvég, Bp., 1994. 189–190.

44 Giovanni Levi: *A mikrotörténelemről*. In: Sebők Marcell, szerk.: *Történeti antropológia*. Módszertani írások és esettanulmányok. Replika, Bp., 2000. 129.

45 Uo. 130.

mikroszkopikus megfigyelés révén – „addig figyelembe nem vett tényezőket képes feltárni”, bár továbbra is az általános összefüggéseket igyekszik felderíteni.

A mikrotörténezszer megingathatatlan meggyőződése szerint a mikro- és a makrojelenések egymáshoz fűződő viszonyát semmiképp sem az alá- és fölrendeltség szabja meg tehát: „egyik léptéknek sincs kiváltságos helyzete. A makrojelenések nem kevésbé, a mikrojelenségek nem jobban valóságosak (vagy fordítva): nincs közöttük hierarchia. A különböző léptékű reprezentációk nem a mögöttük rejlő valóság kivetítései.”⁴⁶ Az általánosíthatóságot, az egyedi (a mikro) tágabban vett érvényességét ilyenformán a kumulativitás nem önmagában garantálja, a totalitást nem lehet ugyanis sem összeadással, sem megsokszorozással megismerni. A történezszer, és a többi társadalomtudós szintén, mindig egy adott léptékben ismer rá a társadalmi működés általános elvére: az eltérő léptékekben rögzített különféle érvényességek ugyanakkor nem hatálytalanítják, és nem írják felül egymást. Következésképpen: „Egy szintézist írni az egyedi, már létező tanulmányokhoz képest azt jelenti, hogy megváltoztatjuk a léptéket, vagyis a tárgyat és a problematikát.”⁴⁷ Ez a belátás a centrális nézőpont feladását követeli meg, hogy annak helyébe a marginális (a mikroszintű) nézőpontok párhuzamosságát, és akár azok együttes tekintetbevételét lehessen léptetni. A mikro és a makro értelemszerűen nem alternatívái többé egymásnak abban a megszokott értelemben, hogy a történeti valóság külön mikro- és külön makrováltozatát képviselnék. „Mindkettő »igaz«, [...] de egyikük sem jár teljességgel kielégítő eredménnyel”, ez is, az is teremti a valóságot. A történetíróra pedig az a feladat hárul ebben a helyzetben, hogy állapítsa meg egymáshoz való illeszkedésüket. „A mikrotársadalmi tapasztalat kihívása – ha úgy tetszik, kísérleti jelleggel ennek az útnak a választása – abban áll, hogy a legelemibb tapasztalat (a kisebb csoporté, sőt akár az egyéné) a leginkább megvilágító erejű, mert ez a legösszetettebb, s ez tagolódik bele a különböző kontextusok legszélesebb körébe.”⁴⁸

Végszó

Igen messzire jutottunk áttekintésünk végére érve a városbiográfiában (a falumonográfiában) megvalósuló helytörténetírás valamikori gyakorlatától. Nem abszolutizálnánk azonban ezeket az utóbbi taglalt történetírói törekvéseket sem, amelyek kezdik felszámolni a hagyományos helytörténetet. Mindenképpen érdemes azonban latolgatni egy ilyen helyi történet művelhetőségét. Ráadásul

46 Bernard Lepetit: *Építészet, földrajz, történelem*. In: Czoch Gábor–Sonkoly Gábor, szerk.: *Társadalomtörténet másképp*. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években. Csokonai, Debrecen, é. n. 49.

47 Uo. 50.

48 Jacques Revel: *A mikroszintű vizsgálat és a társadalmi jelenségek konstruálása*. In: Czoch Gábor – Sonkoly Gábor, szerk.: i. m. 65.

ez a törekvés ma már több pusztán elvi lehetőségnél: ténylegesen létező, ha nem is különösebben elterjedt történetírói gyakorlatnak számít. Bizonyosságul szolgálhat erre nézve az itt következő rövid szemle, amely a teljesség igénye nélkül ad számot az új helyi történet fogalmát többé-kevésbé kimerítő hazai történetírói erőfeszítésekről.

A struktúra- és társadalomtörténeti helytörténetírás eleinte a Cambridge Group igényeihez (fogalmi apparátusához) igazított történeti demográfiai mélyfúrásokban nyilvánult meg hazánkban is, amelyek elsősorban a prestatisztikus kori falvakat tüntették ki figyelmükkel.⁴⁹ A struktúratörténet jegyében folyó városkutatás már eddig is számos figyelemre méltó monográfiát eredményezett,⁵⁰ és könnyen társítható hozzájuk a történeti-antropológiai és a mikrotörténeti alapokon művelt városi és falusi helyi történet is.⁵¹ A helyi történet itt vázolt új paradigmája ihlette a francia régiótörténetre emlékeztető, bár nem közvetlenül általa inspirált magyar régiótörténet-írást is, amely Mályusz idővel elhalt ez irányú kezdeményezését kelti életre.⁵² Nem csupán egyéni történetírói érdeklő-

49 Andorka Rudolf: *Gyermek, család, történelem*. Történeti demográfiai tanulmányok. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Bp., 2001; Faragó Tamás: i. m. 151–295.; Uő: *Nemek, nemzedékek, rokonság, család*. In: Paládi-Kovács Attila, főszerk.: i. m. 393–483.; Uő: *A múlt és a számok*. Pest-Buda és környéke népessége és társadalma a 18–20. században. BFL, Bp., 2008.

50 Vörös Károly: *Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917*. Akadémiai, Bp., 1979; Tóth Zoltán: *Szekszárd társadalma a századfordulón*. Történelmi rétegződés és társadalmi átrétegződés a polgári átalakulásban. Akadémiai, Bp., 1989; Tímár Lajos: *Vidéki városiakok*. Debrecen társadalma 1920–1944. Magvető, Bp., 1993; Szakál Gyula: *Vállalkozó győri polgárok 1870–1940 között*. Sikeres történeti modellváltás. L'Harmattan, Bp., 2002; Bácskai Vera: *Városok és polgárok Magyarországon I–II*. BFL, Bp., 2007; Takács Tibor: *Döntéshozók*. Városi elit és városi önkormányzat Nyíregyházán a 20. század első felében. L'Harmattan, Bp., 2008; Rigó Róbert: *Elitváltások évtizede Kecskeméten (1938–1948)*. ÁBTL – Kronosz, Bp., – Pécs, 2014; Szilágyi Zsolt: *Föld és hatalom*. Mezővárosi elit Kecskeméten 1920–1939. L'Harmattan, Bp., 2017.

51 Bácskai Vera: *A vállalkozók előfutárai*. Nagykereskedők a reformkori Pesten. Magvető, Bp., 1989; Gyáni Gábor: *Hétköznapi Budapest*. Nagyvárosi élet a századfordulón. Városháza, Bp., 1995; Uő: *Az utca és a szalon*. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940). Új Mandátum, Bp., 1998; Horváth Sándor: *A kapu és a határ: mindennapi Sztálinváros*. MTA TTI, Bp., 2004; Benda Gyula: *Zsellérből polgár*. Társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban. Keszthelyi társadalma, 1740–1849. Osiris, Bp., 2008; Tóth Árpád: *Polgári stratégiák*. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között. Kalligram, Pozsony, 2009; Kövér György: *A tiszzaeszlári dráma*. Társadalomtörténeti látószögek. Osiris, Bp., 2011. 15–330.; Szívós Erika: *Az öröklött város*. Városi tér, kultúra és emlékezet a 19–21 században. Történeti tanulmányok. BFL, Bp., 2014.

52 Romsics Ignác: *A Duna–Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918–19-ben*. Akadémiai, Bp., 1982; Für Lajos: *Kertes tanyák a futóhomokon*. (Tájtörténeti tanulmány). Akadémiai, Bp., 1983; Glósz József: *Tolna megye középbirtokos nemességének anyagi viszonyai a 19. század első felében*. Wosinszky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd, 1991; Csíki Tamás: *Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon*. (A miskolci, a kassai, a nagyvárad, a szatmárnémeti és a sátorlajújhelyi zsidóság gazdaság- és társadalomtörténetének összehasonlító vizsgálata 1848–1944). Osiris, Bp., 1999; Hudi József: *Könyv és társadalom*. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében. OSZK – Gondolat, Bp., 2009; Nagy Mariann: *A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején*. Gondolat, Bp., 2003; Gaál Zsuzsanna: *A dszentri születése*. A Tolna megyei reformkori középbirtokos nemesség átalakulása a neoabszolutizmus és a dualizmus korában. Szekszárd, 2009; Pozsgai Péter: *Családok és háztartások*. Tolna megye társadalma a 19. század közepén. PhD-értekezés, 2010; Horváth Gergely Krisztián: *Bécs vonzásában*. Az agrárpiafosodás feltételrendszere Moson vármegyében a 19. század első felében. Balassi, Bp., 2013; Szilágyi Adrienn: *Békés vármegye nemességének társadalomtörténeti*

désről és gyakorlatról, hanem tudományos irányzattá, sőt csoportképző erővé is válni képes történetírói beállítottságról van szó ez alkalommal. Ezt, egyebek közt, a Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület konferenciáinak a „programszerűsége” is jól példázza: az egyesület két tanácskozást szentelt eddig a helytörténeti kutatásokat megújító ilyesfajta történetírói törekvések eredményeinek bemutatására.⁵³ A helyzet, láthatóan, jócskán megérett arra, hogy bátran (tovább) kísérletezzünk a helytörténet nem éppen konvencionális módjának a művelésével.

vizsgálata a 18–19. században. PhD-értekezés, 2015; Farkas Gyöngyi: *Lázadó falvak.* Kollektivizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon, 1951–1961. Korall, Bp., 2016.

53 Dobrossy István, szerk.: *Mikrotörténelem: vívmányok és korlátok.* A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 1999. évi miskolci konferenciájának előadásai. HIK – Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 2003; H. Német István – Szívós Erika – Tóth Árpád, szerk.: *A város és társadalma.* Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2010. évi, Kőszegen megrendezett konferenciájának kötete. HIK, Bp., 2011.